

KADA LIETUVOJE ATSIKADO NEDARBAS?

Norbertas Černiauskas

Doktorantas

Vilniaus universiteto

Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedra

El. paštas: nordberaht@yahoo.com

Ivadas

Nedarbas yra modernios visuomenės palydovas ir viena didžiausių šiuolaikinio pasaulio problemų. Lietuvai šis reiškinys nėra / nebuvo svetimas nei dabar, nei Pirmosios Respublikos metais. Tačiau nedarbas nėra 1918–1940 m. Lietuvos „išradimas“. Nedarbo atsiradimas sietinas su pramoninio perversmo pasekmėmis ir modernios visuomenės radimusi Lietuvoje. Todėl terminas „nedarbas“ šiame straipsnyje vartojamas kaip besiformuojančios ar jau susiformavusios modernios darbo sampratos neatšiejama dalis.

Straipsnio pavadinimas rodo, kad tiriamo reiškinio chronologinės ribos nėra aiškiai apibrėžtos. Tačiau apytiksliai galime nustatyti, kad tekste nagrinėjamos problemos ir reiškiniai atsiranda XIX a. devintame dešimtmetyje, kai Lietuvoje pastebimi pirmieji visuomenės transformacijos ženklai, sukelti pasaulinio pramoninio perversmo. Chronologinių ribų pabaiga laikytini 1914 m., kai Europoje prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, suardęs iki tol buvusius ekonominius ryšius, politinę pusiausvyrą ir iš esmės sudaręs sąlygas gimti visiškai

kitokiai Europai ir Lietuvai, o mums rūpimu atveju nepaprastai paspartinęs visuomenės ekonominės ir socialinės sanklodos pokyčius.

Pagrindinis straipsnio tikslas yra nustatyti, kada Lietuvoje atsirado nedarbo reiškinys. Norint šį tikslą pasiekti, būtina įgyvendinti keletą uždavinių: parodyti Lietuvos visuomenės socialinę ekonominę transformaciją Rytų Europos pramoninių permainų fone XIX a. antroje pusėje; išanalizuoti Lietuvos darbininkų klasės (daugiausia dėmesio skiriant pramonės darbininkams) atsiradimo aplinkybes ir augimo tendencijas; ne tik atskleisti socialinius ekonominius nedarbo požymius, bet ir nustatyti šio reiškinio atsiradimo ir įsisąmoninimo aplinkybes Lietuvos visuomenėje analizuojant kalbinių ir literatūrinių kontekstus.

Nedarbas kaip atskiras reiškinys Lietuvos istoriografijoje nagrinėtas nėra, todėl istoriografinių žinių tenka ieškoti bendrojo pobūdžio socialiniuose ekonominiuose tyrimuose. Didelio ir reikšmingo skaičiaus darbų, skirtų ekonominei ir socialinei Lietuvos raidai XIX a. pab.–XX a. pr., iki 1940 m. išleista nebuvo, tačiau turėtume išskirti bene pirmųjų profesionalių lietuvių ekonomistų

Albino Rimkos¹ ir Petro Šalčiaus² veikalus. Reikšmingesnis Lietuvos pramonės ir darbininkijos problemų nagrinėjimas atsiranda sovietmečiu, tačiau toks „kiekybinis šuolis“ labiau atspindi ne tik padidėjusį susidomėjimą šia tema, bet ir norą Lietuvos istoriją įterpti į sovietinės historiografijos klišės, t. y. pavaizduoti kapitalizmo atsiradimą ir įsitvirtinimą Lietuvoje XIX–XX a., neperžengiant marksistinių-lenininių istorijos interpretacijos ribų. Galime teigti, kad prie darbininkų ir pramonės temų plėtojimo kolektyviniais³ ir pavieniais⁴ tyrimais daug prisidėjo Vytautas Merkys, Kazimieras Meškauskas, Vytautas Purnas, Malvina Meškauskienė, Juozas Jurginis ir Emilija Griškūnaitė. Svarbias socialines transformacijas lietuvių visuomenėje tyrė Mečislovas Jučas, Leonas Mulevičius, Rimantas Vėbra, Antanas Tyla⁵. Po 1990 m. pasirodžiusioje Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko XIX a. Lietuvos istorijos kolektyvinėje monografijoje⁶ atsispindi naujas požiūris į to meto socialines ir ekonomines problemas.

¹ Rimka A. Socioekonominė statistika. Kaunas, 1933; Rimka A. Aušros-Varpo 1883–1893 m. ekonomistai. Kaunas, 1932; Lietuvos ūkis prieš didįjį karą: statistikos tyrinėjimai. Vilnius, 1918.

² Šalčius P. „Auszros“ ir „Szwiesos“ ekonomika. Kaunas, 1932; Šalčius P. Ekonomikos pagrindai. Kaunas, 1933.

³ Meškauskas K., Purnas V., Meškauskienė M., Jurginis J. Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976.

⁴ Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 metais. Vilnius, 1971.

⁵ Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. Vilnius, 1990; Jučas M., Mulevičius L., Tyla A. Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais. Vilnius, 1975; Merkys V. Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimas 1901–1904 metais. Vilnius, 1959; Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas ligi 1904 metų. Vilnius, 1987.

⁶ Aleksandravičius E., Kulakauskas A. Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje. Vilnius, 1996.

Svarbiausi šaltiniai, be publikuotų statistinių duomenų, – nagrinėjamo laikotarpio lietuviška spauda. XIX a. pab.–XX a. pr. lietuviškoje spaudoje neretai buvo gvildinamos įvairios socialinės ekonominės problemos. Tekste daugiausia remiamasi „Varpo“ (1889–1904 m.), „Naujos Gadynės“ (1894–1896), „Ūkininko“ (1890–1904) ir „Lietuvos darbininko“ (1896–1898 m.) straipsniais.

Nedarbas kaip modernios visuomenės neatskiriamas dalis

Maždaug iki 1890 m. daugelis Europos tautų nevartojo termino „nedarbas“. Vietoje jo buvo vartojami žodžiai „žmogus be darbo“, „asmuo, netekęs darbo“ ar „nedirbantysis“ ir t. t. Vieno iš nedarbo istorijos ir teorijos tyrinėtojų Phineaso Baxandallo manymu, termino „nedarbas“ atsiradimas buvo vienas pagrindinių indikatorių, žymėjusių modernios nedarbo sampratos atsiradimą⁷. Tuo metu dėl plintančio nedarbo net imta vartoti sąvoka „nedarbo politika“, mat tokią politiką ėmė vykdyti atskirų šalių vyriausybės, siekdamos sumažinti šio reiškinių pasekmes⁸.

Iš pradžių sąvoka taikyta ne tik industriiniams ar poindustriniams, tačiau ir ankstesniems laikams. Bene populiariausias šiuolaikinės visuomenės žinynas „Wikipedia“ (anglų k.) termino „nedarbas“ (*unemployment*) aiškinimą pradeda viduriniais amžiais ir tuometiniais visuomeniniais socialiniais

⁷ Baxandall P. Explaining differences in the political meaning of unemployment across time and space // The journal of socio-economics. Cambridge, 2002, vol. 31, p. 475.

⁸ Cohen M., Hanagan M. Politics, industrialization and citizenship: unemployment policy in England, France and The United States 1890–1950 // International Review of social history. Cambridge, 1996, p. 94.

ir emigraciniais procesais, kuriuos iš dalies sąlygojo tam tikros teritorijos (dažniausiai kaimo) gyventojų demografinis peraugis, nulėmęs minėtos perviršinės visuomenės dalies užimtumo problemas ir migraciją (panašiai nuomonei pritaria ir Šalčius⁹). Taip pat galime rasti rimtų istorinių veikalų apie socialinės apsaugos priešistorę, kuriuose užsimenama apie tam tikras Viduramžių Anglijos pirklių gildijų taisykles, numatančias primityvias draudimo formas, primenančias modernaus socialinio draudimo užuomazgas¹⁰. Šiose taisyklėse buvo numatyti „draustini“, o kartu ir tam tikri nedarbingumo atvejai. Tačiau tai tik modernios darbo sampratos priešistorė arba modernios sąvokos „pritempimas“ prie ankstesnių laikų.

Panašių į nedarbą problemų atsirado pačioje pramonės perversmo pradžioje. Jau luditų judėjimo metu išryškėjo pirmieji pramonės perversmo sukelti padariniai. Vėliau žinome apie įvairias medvilnės ar kitų gamybos sektorių krizes, kurios Anglijoje ar kitose šalyse „išstumdavo“ minias į gatvę. Tačiau apie visuotinį nedarbą nekalba net pats Karlas Marxas, o daugiau užsimena apie minėtus darbininkų „atstūmimus“¹¹.

Bene pirmuoju ir klasikiniu veikalu nedarbo tema iki šiol yra laikomas Williamo Henry'o Beveridge'o kūrinys¹². Autorius savo 1903–1909 m. ekonominiuose tyrinėjimuose naujai pažvelgė į Anglijos pra-

monę kankinančią problemą ir suformulavo pirmuosius modernaus nedarbo apibrėžimus. Jis taip pat išskyrė svarbiausias šio reiškinio priežastis ir pasekmes. Daugelis W. H. Beveridge'o padarytų išvadų yra vertingos ir šiandieniniuose tyrinėjimuose.

Trumpai tariant, kuo gi XIX a. pabaigos ir vėlesnis nedarbas skyrėsi nuo XIX a. vidurio? Pirmuoju atveju jis jau buvo tapęs kasdienybe, įprastu ir žinomu reiškiniu, antruoju – dar nebuvo iki galo suvoktas. Pirmuoju atveju tai buvo valstybės problema, antruoju – labiau paskirų žmonių ar miestų. Galiausiai iki XIX a. pab. jis nebuvo toks masinis ir neišsprendžiamas, jam apibūdinti nereikėjo atskiros ir naujos sąvokos.

Pramonės perversmas ir Lietuva

Pramonės perversmo sąvoka, kuri plačiau į prasmę apibrėžia „pokyčius Europoje ir Šiaurės Amerikoje, industrializaciją ir agrarinių visuomenių virtimą industrinėmis, naujų technologijų atsiradimą ir spartų jų pritaikymą gamybai“, yra puikiai žinoma. Jos padarinys – „feodalinė visuomenės struktūra buvo galutinai suardyta, atsirado nauji visuomenės sluoksniai: darbininkai, pramonininkai. Dėl laisvų darbo rankų pertekliaus aštrėjo socialiniai prieštaravimai, dėl to kūrėsi naujos ideologijos, skirtingiems socialiniams sluoksniams atstovaujantios partijos“¹³. Chronologiškai šis apibrėžimas žymi visą pramonės perversmą nuo XVIII a. pab. iki pat XX a. pr., nors dalis istorikų šį reiškinį priskiria tik XVIII a. pab.–XIX a. pirmai pusei. O kai kurie ekonominės ar socialinės istorijos autoriai, detalizuodami visą industrinės revoliucijos laikotarpį

⁹ Šalčius P. Ekonomikos pagrindai. Kaunas, 1933, p. 478.

¹⁰ Marmor T., Mashaw T. L. Social security: beyond the rhetoric of crisis. New Jersey, 1988, p. 22.

¹¹ Pavyzdžiui, Marx K. Kapitalas. Vilnius, 2009, t. I, p. 559–573.

¹² Beveridge W. H. Unemployment: A Problem of Industry. London, 1909.

¹³ Istorijos žodynas. Vilnius, 2001, p. 301.

(XVIII a. pab.–XX a. pr.), išskiria dvi šio proceso dalis (revoliucijas): pirmąją ir antrąją. Antroji vyko maždaug 1860–1914 m. ir buvo pažymėta dideliu technologiniu šuoliu, jos metu paplito elektros ir vidaus degimo variklio naudojimas, atsirado naujos ryšių priemonės – telegrafas ir telefonas, išplito geležinkeliai. Įvyko ir svarbių socialinių permainų – pernelyg greitas technologijų tobulėjimas sukėlė ir didelius sutrikimus darbo rinkoje – atsirado nedarbo problema.

Apie pamatines šios revoliucijos ar jos etapų priežastis, vėlesnius darbininkų sąjūdžius Europoje ir sąsajas su Lietuva plačiau nekalbėsime, nes tai atskiro didžiulio tyrimo objektas. Tačiau kada darbininkai Lietuvoje tapo ir pasijuto atskira klase išsiaiškinti privalu, nes nuo atsakymo priklauso ir nedarbo atsiradimo paieškų sėkmė. Be abejo, atsakymo pirmiausia reikia ieškoti analizuojant poslinkius pramonėje.

Įvairūs autoriai, ieškodami moderniosios Lietuvos pramonės užuomazgų, mini įvairius jos atsiradimo laikotarpius ir pradininkus. Vienų teigimu¹⁴ pramonė Lietuvoje atsiranda XIX a. antroje pusėje, kitų¹⁵ – nuo aštunto dešimtmečio pradžios, o štai Urszulla Oettingen teigia, kad neabejotini Lietuvos pramonės pionieriai buvo bajoras Wojciechas Puslowski ir jo sūnus Vladislavas¹⁶ (Wojciecho pastangomis

1823 m. Kučkuriškėse ėmė veikti modernus popieriaus fabrikas).

Lietuviškų gubernijų pramonė nuo pat XIX a. aštunto dešimtmečio, nors būdama gana menka, nuolat plėtojosi. 1870 m. buvo užregistruotos 636 įmonės, turinčios 2 349 darbininkus, o 1912 m. jau 3 504 įmonės, turinčios 21 710 darbininkų¹⁷. Nepaisant kasmetinio augimo, reikėtų išskirti 1894–1895 m., nes kaip tik tada užfiksuotas didžiausias pramonės plėtros šuolis, kurio metu įmonių skaičius padidėjo beveik 700, o darbininkų – daugiau nei 1,7 tūkst. Nors, žvelgiant statistiškai, 1894–1895 m. augimas atrodo gana išpūdingai, pagal pramonės paplitimą Lietuva ir toliau beviltiškai atsiliko nuo greitųjų šalių. Vis dėlto minimas šuolis negalėjo būti nepastebėtas pačioje Lietuvoje.

Rimka savo tyrinėjimuose konstatuoja, kad nuo 1893–1894 m. lietuvių raštijoje atsirado kur kas daugiau ir rimtesnės ekonominės literatūros (nebe vien atskirų patarimų, kaip ūkininkauti)¹⁸. Ekonomistas taip pat reziumuoja, kad maždaug nuo 1894 m. socialiniai ir ekonominiai reiškiniai lietuvių autorių imami nagrinėti atskirai nuo bendrųjų tautinių klausimų. Galiausiai Rimka konstatuoja, kad su socialdemokratiškos pakraipos leidiniu „Nauja Gadyne“ iš tiesų užgimsta nauja ekonominių ir socialinių klausimų nagrinėjimo gadyne¹⁹. Visas šias permainas aiškiai galime sieti su Lietuvos pramonės išaugimu.

Paminėjus „Naują Gadynę“ reikia pripažinti, kad ir laikraščio leidėjo – Lietuvos

¹⁴ *Kairys S.* Lietuva budo. New York, 1957, p. 208.

¹⁵ *Jucas M., Lukšaitė I., Merkys V.* Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1917 metų. Vilnius, 1988, p. 140.

¹⁶ *Oettingen U.* Zaangazowanie rodziny Puslowskich w rozwój przemysłu na Litwie i w królestwie Polskim w XIX i w początkach XX wieku // *Studia historii społeczno-gospodarczej XIX–XX wieku.* Łódź, 2010, t. VIII, p. 119.

¹⁷ *Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J.* Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976, p. 162, 271.

¹⁸ *Rimka A.* Aušros-Varpo 1883–1893 m. ekonomistai. Kaunas, 1932, p. 44, 77, 78.

¹⁹ Ten pat, p. 44.

socialdemokratų partijos (LSDP), kaip kokybiškai naujos visuomenės grupės atstovės, susikūrimas (1896), nepaisant visų jos kūrimosi peripetijų, buvo visiškai laiku. Svarbu paminėti ir Lietuvoje XIX a. devintame dešimtmetyje pradėjusias veikti ne mažiau vietos darbininkams svarbias politines jėgas, kaip antai PPS (Polska partia socjalistyczna) ir Bundas (*Algemeiner idisher arbeiter bund in Lite, Poiln un Rusland*). Atsiradusios socialdemokratinės pakraipos politinės jėgos rodo, kad jos jau turėjo savo atramą (darbininkija) visuomenėje. Apie lūžinį laikotarpį kalba ir patys socialdemokratų, kurių iniciatyva 1903 m. buvo pažymėti kaip pirmasis susipratusių darbininkų ar užgimusios darbininkų klasės Lietuvoje jubiliejus,²⁰ nes 1893 m., prieš dešimt metų, Lietuvoje pirmą kartą buvo paminėta Gegužės pirmoji.

Viena specifinių visos Rusijos (ir Lietuvos) pramonės darbininkų ypatybių buvo glaudus ryšys su kaimu. Nieko keista, juk besiformuojanti miesto darbininkija atsirado būtent iš kaimo. Natūralu, kad pirmosios tokių darbininkų kartos palaikė ryšį su gimtine provincijoje. Tačiau yra ir savitesnių Lietuvos darbininkijos bruožų. Lietuvos (kaip ir Rusijos) atveju provincijoje likę namai ir artimieji darbininkui garantuodavo, kad mieste nesuradus darbo ar ištikus kokiai kitai nesėkmei visuomet bus galima grįžti atgal. Manoma, kad iki XX a. didžioji dalis Rusijos imperijos pramonės darbininkų dirbo ne tik fabrikuose, bet ir savo užmiestiniuose ūkeliuose. Tokia migracija tarp dviejų pragyvenimo šaltinių buvo ypač juntama keičiantis metų lai-

kams – prasidėjus ar sustojus žemės ūkio darbams. Kai kurie autoriai pažymi, kad dėl tokios Rusijos darbininkijos specifikos galima ją pavadinti net savotišku hibridiniu valstiečio-proletaro variantu²¹. Panaši situacija buvo ir lenkiškoje imperijos dalyje, kur 1890–1914 m. apie trečdalį Lenkijos miesto gyventojų sudarė sezoniniai „migrantai“ tarp miesto ir kaimo²². Net XX a. pr. Peterburgo ir Maskvos darbininkams ryšys su kaimu buvo pagrindinis išsigelbėjimas nedarbo, ligos ir senatvės atveju²³. Miesto darbininkų ryšį su kaimu puikiai atskleidžia ir fabriku darbuotojų skaičiaus kitimas pagal konkrečių metų javų derlingumo lygį. Nederliaus metais darbininkų skaičius padidėdavo, o derlingais sumažėdavo. Panašiai buvo ir kriziniais ekonomikai metais, kai darbininkai plūdavo atgal į kaimus, o pakilimo metais vėl grįždavo į miestus²⁴. Šie Rusijos ir Lenkijos pavyzdžiai rodo ne kokią nors išskirtinį Rytų Europos vystymosi atvejį, o pramonės perversmo pobūdį agrariuose kraštuose.

Vis dėlto devintąjį dešimtmetį tiek Lietuvoje, tiek visoje Rusijos imperijoje situacija ėmė keistis ir galiausiai javų užderėjimas nustojo daryti įtaką dirbančiųjų pramonėje skaičiui²⁵. Tai rodo, kad atsirado nors ir nedidelis, bet jau savarankiškas darbininkų gyvenančių tik iš savo tiesioginės algos,

²¹ Glickman R. L. Russian factory women / workplace and society 1880–1914. London, 1984, p. 3–4.

²² Morawska E. Labor Migrations of Poles in the Atlantic World Economy, 1880–1914 // Comparative studies in society and history. 1989, vol. 31, p. 248.

²³ Bonnell V. Roots of rebellion. Worker's politics and organizations in St. Petersburg and Moscow 1900–1914. London, 1983, p. 55.

²⁴ Sabel Ch. F. Work and politics the division of labor in industry. Chambridge, 1982, p. 102.

²⁵ Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976, p. 144.

²⁰ Lietuvių darbininkų judėjimas // Varpas, 1904, nr. 2.

skaičius. Be to, atsiradus tokių darbininkų, susidarė sąlygos atsirasti „tikriems“ bedarbiams, nes darbininko pajamų didžiąją dalį sudarė įmonėje uždirbami pinigai (iki tol Rusijos miestų darbininkų pajamos iš žemės ūkio sudarė tik iki 48 proc. visų pajamų²⁶), nutrūko ryšys su kaimu. Todėl galbūt ir kalbame apie bedarbius Lietuvoje 1900–1903 m. ekonominės krizės metais (1897 m. išeiviai iš kaimo jau sudarė 29 proc. visų Lietuvos miestų gyventojų²⁷), o ne per ankstesnes 1883, 1887 ar 1892 m. krizes, kai negausios darbininkijos ryšiai su kaimu galėjo būti pakankamai tvirti ir nuoseklūs. Šį teiginį iš dalies galėtų paliudyti ir menka žinutė (nors ir iš Rusijos), išspausdinta „Rygos garse“, kurioje kalbama apie Viatkoje netekusius darbo darbininkus, Peterburge prašančius atnaujinti nutrūkusią gamybą (duoti darbo), nes jie neturį derlingos žemės (nebeturi ryšio su kaimu), kuri juos gelbėtų nuo nedarbo²⁸.

Nagrinėjant Lietuvos situaciją ir ekonominių santykių kaitą po baudžiosios panaikinimo matyti, kad pagrindiniai procesai, nauji poslinkiai daugiausia vyko žemės ūkyje. Todėl neretai yra keblu įvertinti pramoninio perversmo sukeltus pokyčius Lietuvoje, nes taikant Vakarams tinkamus kriterijus šio reiškinių sukeltos permainingos pirmiausia siejasi su rūkstančiais kaminiais ir augančiais miestais. O mūsų pramonėje dirbančių darbininkų skaičius iki XX a.

tikriausiai neprilygo vieno ar dviejų didesnių Mančesterio fabrikų darbininkų skaičiui. Tad kaip mus pasiekė pramoniniai pokyčiai?

Manoma, kad Vakarų Europa po 1860 m. neatsitiktinai atsigręžė į Rytų Europą ir kitas rinkas, kuriose plytėjo dideli javų išteklių²⁹. Šiuo laikotarpiu čia ypač sutankėjo geležinkelių tinklas, į kurį tuo suinteresuoti Vakarai nemažai investavo. Dėl išsiplėtojusių prekybos ryšių ir pigesnių pramoninių prekių Rytų Europoje ėmė nykti tradiciniai kaimo amatai, prasidėjo vietos gyventojų vidinė ir išorinė (e)migracija. Migruojantys darbininkai atsinešė ir vakarietiški modernias idėjas, kaip tai darė kitos visuomenės socialinės grupės. Šiuos Rytų Europos struktūrinio visuomenės kitimo požymius antroje XIX a. pusėje galėtume pritaikyti ir Lietuvai. Dėl darbininkų migracijos ir ekonominių procesų Lietuva neliko nušalyje nuo Vakaruose vykstančių procesų. Matyt, neatsitiktinai Steponas Kairys yra paminėjęs, kad darbininkų sąjūdis Lietuvoje natūraliu būdu siejosi daugiau su Vakaraus nei su Rytais³⁰. Tokios pozicijos laikėsi ir „Lietuvos darbininkas“. Jame 1896 m. buvo rašoma, kad klaidinga būtų manyti, jog Lietuvoje per kelis dešimtmečius niekas nepasikeitė, nes sustiprėjo Lietuvos ūkininkai, dėl geležinkelių atsiradimo jie „išėjo“ į Europos rinką ir taip tapo priklausomi nuo pasaulinių kainų. Atsirado sėkmingai ūkininkaujančių ūkių, kurie sparčiai kaupė kapitalą ir pradėjo naudotis samdomąja (parduodama) darbo jėga tų, kurie nesu-

²⁶ Granville B., Leonard C. S., Borodkin L. The rural/urban wage gap in the industrialisation of Russia, 1884–1910 // *European Review of Economic History*. 2008, vol. 12, p. 80.

²⁷ Aleksandravičius E. ir Kulakauskas A. Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje. Vilnius, 1996, p. 231.

²⁸ Darbininkai neteko uždario // *Rygos garsas*. 1910, nr. 2.

²⁹ Morawska E. Labor Migrations of Poles in the Atlantic World Economy, 1880–1914 // *Comparative studies in society and history*. 1989, vol. 31, p. 239.

³⁰ Kairys S. Tau, Lietuva. Bostonas. 1964, p. 132.

gebėjo išlaikyti savo dažniausiai smulkių ūkelių³¹. Apie globalėjančius ryšius labai panašiai, tik vėliau, kalbėjo ir „Varpas“, 1900-aisiais rašęs, kad Lietuvos ūkis visiškai priklauso nuo pasaulinio, nes, jei Amerikoje neužauga kviečiai, tai pajaučia ne tik Anglijos darbininkas, bet ir Lietuvos ūkininkas³².

Proletariatas ir darbininkų klasė

Apibūdindami sąvokas „proletariatas“ ir „darbininkų klasė“ galime teigti, kad proletaras tėra rinkoje priverstas pardavinėti savo darbo jėgą nuskurdęs valstietis ar amatininkas, arba, kitaip tariant, viso labo atskiros socialinės klasės užuomazga. O darbininkų klasė yra darbininkų (proletarų) sluoksnis (visuma), kuriame jau esama „savęs“ kaip grupės identifikavimo ir tam tikro apibrėžto klasinio judėjimo, turinčio atitinkamas nuostatas ir reikalavimus³³.

Tiek pačios pramonės, tiek darbininkų klasės užuomazgos ir atsiradimas Lietuvoje yra sunkiau užčiuopiami nei likusioje Europoje, tačiau didžioji dalis lietuviškosios istoriografijos³⁴ teigia, kad pamatinė data šiai klasei susidaryti buvo 1861 m. įvykęs baudžios panaikinimas. Tai leido valstiečiams bent iš dalies tapti savarankiškesniems savininkams, kaupti kapitalą ir plėsti ūkius. Taip atsirado stambesnių valstiečių ūkių ir mažžemių ar bežemių

valstiečių, kurie dėl žemės trūkumo ar gyventojų pertekliaus pradėjo ieškoti laimės Lietuvos ir Rusijos imperijos miestuose, o galiausiai net užjūriuose. Jei tartume, kad nuo 1861 m. Lietuvoje atsirado sąlygos kurtis proletariatui, tuomet natūraliai kiltų klausimas, o kada Lietuvoje susiformavo darbininkų klasė?

Turėdami omenyje ankstesniame skyriuje aptartas lūžines XIX a. devinto dešimtmečio vidurio datas turėtume pridurti, kad šiame dešimtmetyje Lietuvoje prasidėjo kur kas didesni, organizuotesni ir vis gausėjantys streikai (1891–1894 m.). Atsiradus streikams ir pradėjus švęsti Gegužės pirmąją, Lietuvos darbininkų socialinė grupė išiliejo į pasaulinio proletariato gretas.

Besiformuojančios socialinės grupės virsmą turėjo lydėti ir naujai atsirandančios socialinės problemos. Štai ką apie jas rašo „Lietuviškasis balsas“ (leistas JAV) 1888 m.: „Bežemiai mūsų rėdyboje kasmet didinasi. <...> ir kur dėsies tie bežemiai? Ligi šiolei dar juos vis priimdavo žemdirbystė, bet vą jau kaip mažai jie tuždirba. Miestai jau pilni savųjų miesčionių, kurie nuo saulės tekėjimo ligi dvylikos guli dešimtimis ant įkaitusių akmeninių rinkų, laukdami pirkėjų jų gyvos mėsos. Naujas būdas industrijos jau matosi ir mūsų kertelėje. Per 26 metus Kauno rėdyboje pasididino produkcija per 3 sykius, tuo tarpu skaitlius darbininkų tužaugo 11,4 procentų, o gyventojų pasididino žymiai daugiau...“³⁵ Matyti, kad nors čia nedarbas, kaip problema, dar nėra aiškiai akcentuotas, juntama, kad netrukus ji gali tapti ypač aštri.

³¹ Draugijinės sanlygos Lietuvoje // Lietuvos darbininkas. 1896, nr. 1.

³² *Pagrandsis*. Luomų antagonizmas // *Varpas*. 1900, nr. 11.

³³ *Gella A.* Development of class structure in Eastern Europe. New York, 1989, p. 113.

³⁴ Žr. *Bumblauskas A.* Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai socialinės istorijos požiūriu // Lietuvos istorijos studijos. 2006, t. 17, p. 9–26.

³⁵ *Rimka A.* Aušros-Varpo 1883–1893 m. ekonomistai. Kaunas, 1932, p. 78.

Laikraščio pranešimą galima iliustruoti ir tam tikrais statistiniais Lietuvos gyventojų socialinės sudėties duomenimis. Manoma, kad iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje iš 100 kaime gyvenančių valstiečių 17 buvo bežemiai, nemažą dalį sudarė ir mažažemiai³⁶. Aptariamam laikotarpiu valstiečių ūkiai nuolat skaldėsi ir smulkėjo, tad dalis gyventojų pradėjo natūraliai pardavinėti savo darbo jėgą.

Europinėje praktikoje darbininkų klasės susiformavimas labiausiai sietinas su proletariato kovos dėl geresnės ekonominės ir socialinės padėties pradžia, t. y. pagrindinė klasės susiformavimo priežastis buvo daugiausia ekonominė. O išskirtinai Lenkijoje ir Lietuvoje šios klasės susiformavimui vieni svarbiausių akcentų (šalia ekonominių) buvo politinis ir religinis. Kai kurių istorikų nuomone, Rytų Europos darbininkai kovojo daugiau ne dėl „internacionalo“, bet dėl tautinių ir religinių idealų³⁷.

Galvodami apie terminą „pramoninis“ ar „industrinis“, dažniausiai turime omenyje darbo pasidalijimą stambių fabriku fone, tačiau pati revoliucija apima ne tik pavyzdinius industrinius Anglijos, Vokietijos ar Belgijos rajonus, bet ir likusias Europos šalis. Galime kalbėti ir apie kitokį visuomenių kaitos pobūdį, nulemtą ekonominių ir politinių sąlygų, apie permainų vėlavimą ar periferinę specifiką. Pavyzdžiui, yra manančių, kad Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos modernių visuomenių „užgimimo“ laikotarpis yra 1830–1870 m., Vokietijos – 1840–1870 m., o Rusijos

1890–1905 m. „Technologinė branda“ į šiuos kraštus ateina taip pat skirtingai: į Didžiąją Britaniją, Prancūziją ir Vokietiją 1870–1913, o į Rusiją – 1905–1956 m.³⁸ Nors reikėtų atlikti atskirą pramoninės revoliucijos vyksmo „branduolyje“ ir „periferijoje“ tyrimą, matyti, kad visuomeninės permains XIX a. palietė visą Europą: nuo Londono iki Maskvos. Lietuviškos gubernijos, buvusios šalia Rusijos (Latvijos ir Lenkijos) pramoninių centrų ir greta Vokietijos imperijos (jos įtakos negalėjome išvengti), kurios geležinkelio linijomis ir prekybos bei ūkio keliais buvo sujungtos su Europa ir Rusija ir kurių darbininkai kaip integrali Europos darbo rinkos dalis migravo po įvairius senojo žemyno (ir ne tik) pramonės centrus, negalėjo likti pramoninio perversmo šešėlyje. Nors turėjo savą agrarinę ir politinę specifiką, ji vis tiek buvo integrali Europos visuomenės dalis.

Nedarbo atsiradimo kontekstai: socialinis ekonominis

Net dviejuose Lietuvos istorijos sintezėse³⁹ nedarbas yra tolygiai „pastebėtas“ 1900–1903 m. pasaulinės krizės metu, kai pramonės gamyba ir darbininkų skaičius sumažėjo maždaug ketvirtadaliu. Tuo metu Vilniuje darbo neteko daugiau nei 2 100 darbininkų. Jų padėtis dažnu atveju tapo beviltiška. Miesto situaciją pasunkino iš kaimų plūstelėję darbo ieškantys bežemiai

³⁸ Kocka J., Rank G. Economic theory and history. Budapest, 1985, p. 54–55.

³⁹ Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V. Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1917 metų. Vilnius, 1988; Lietuvos TSR istorija nuo seniausių laikų iki 1917 m. Vilnius, 1985.

³⁶ Rimka A. Lietuvos ūkis prieš didįjį karą. Vilnius, 1918, p. 49.

³⁷ Gella A. Development of class structure in Eastern Europe. New York, 1989, p. 113–114.

valstiečiai⁴⁰, kurie neretai prašydavo darbo „už bet ką“ ir taip išstumdavo darbininkus miestiečius, ypač besipiktinčius tokia padėtimi⁴¹. Situacija nepagerėjo ir prasidėjus Rusijos–Japonijos karui ir revoliucijai. 1905 m. pradžioje Lietuvoje „sklandė“ manifestai su reikalavimais „turėti darbo arba apsergėjimo nuo bedarbės“⁴². Tokia demografinė ir socialinė ekonominė padėtis (ypač kaime) lėmė didžiulę emigraciją. 1897 m. duomenimis, Rusijos pramoniniuose centruose (Rygoje, Peterburge, Liepojoje) darbavosi daugiau nei 50 tūkst. lietuvių, o 1901 m. uždariauti į Rusiją vien tik iš Kauno gubernijos išvyko apie 40 tūkst. Mažesnė migracija iš Vakarų Lietuvos vyko ir į Vokietijos pramonės rajonus, o į JAV iki 1914 m. buvo išvykę apie 120 tūkst. lietuvių⁴³. Tačiau pati emigracija į JAV buvo glaudžiai susijusi ne tik su demografinė ir darbo rinkos padėtimi Lietuvoje, bet ir su užimtumo lygiu Amerikoje. Prūsijos lietuvių laikraštis „Prusų Lietuvių savaitraštis“ suskaičiavo, kad 1914 m. „išėivybė“ į JAV smarkiai sumažėjo, nes šalyje įsivyravo bedarbė, kuri mažina emigracijos mastus⁴⁴. Čia tik reikėtų pridurti, kad apie emigraciją kalba beveik visi to meto autoriai, o tai tik patvirtina, jog ši problema buvo itin aktuali.

Teigti, kad nedarbas atsirado tiksliai XX a. pr., negalime, nes iš ankstesnių metų

šaltinių galima „prisigaudyti“ žinučių apie bedarbius ir bedarbystę. Tačiau susidaro įspūdis, kad tuomet tai dar nebuvo reikšminga problema. 1896 m. „Lietuvos darbininkas“ ragino darbininkus kurti savišalpos kasas, kad nedarbo atveju nereikėtų eiti pas „sukčių-lupikautoją“⁴⁵. 1898 m. tame pačiame laikraštyje rašoma, kad Kaune, Rekošo fabrike, visi, pasiskundę dėl prastų darbo sąlygų, yra varomi lauk, nes „už fabriko durų laukia 10 kitų“⁴⁶. O „Varpas“ teigė, kad darbininkai krizių metu negauna darbo ir turi kęsti baisų pažeminimą ir net badą⁴⁷, tačiau tekstuose jaučiami ne tiek savojo krašto atspindžiai, kiek įvairių vokiečių socialistų raštų, kuriuose nedarbas jau buvo smarkokai gvildenamas, įtaka.

Yra dar vienas specifinis momentas, susijęs su nedarbo Lietuvoje atsiradimu. Tiek XIX a. pab., tiek XX a. pr. lietuviškose gubernijose fabrikus daugiausia kontroliavo užsienio kapitalas arba vietinis, tačiau nelietuviškas (1897 m. Lietuvos pramonėje dirbo tik apie 27,6 proc. lietuvių⁴⁸). Žydų ar vokiečių valdomos įmonės dažniausiai į savo įmones priimdavo tautiečius. Tai byloja ir lietuviška spauda, kalbanti apie „žydelius“ ir „žydelkas“, kurių fabrikuose esą kur kas daugiau nei lietuvių. Tas pats laikraštis, spausdindamas darbininkų gyvenimo apžvalgas iš įvairių miestų ir fabričių (1896, 1898 m.), beveik visuomet išskirdavo ar pa-

⁴⁰ Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija. Vilnius, 1968, p. 317–318.

⁴¹ Miesto ir kaimo darbininkai // Lietuvos darbininkas. 1898, nr. 2.

⁴² Kairys S. Tau, Lietuva. Bostonas, 1964, p. 39.

⁴³ Merkys V. Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimas 1901–1904 metais. Vilnius, 1959, p. 11; Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas ligi 1904 metų. Vilnius, 1987, p. 57.

⁴⁴ Lietuviai kitur // Prusų Lietuvių savaitraštis. 1914, nr. 20.

⁴⁵ Apc yždus (kasas) // Lietuvos darbininkas. 1896, nr. 1.

⁴⁶ Rekošo fabrikas Kaune // Lietuvos darbininkas. 1898, nr. 2.

⁴⁷ Svarbus klausymas // Varpas. 1896, nr. 4; Socializmas ir mūsų ekonomiškos užduotys // Varpas. 1896, nr. 4.

⁴⁸ Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje. Vilnius, 1990, p. 194.

žymėdavo atvejus, kai fabrikuose dirbdavo lietuviai, o tai rodo, kad tokių įmonių buvo ne per daugiausia. Nepaisant to lietuvių, dirbančių pramonėje, nuolat gausėjo, todėl gausėjo ir pranešimų apie jų darbą bei darbo sąlygas. Tikėtina, kad nedarbas lietuvių (pavyzdžiui, lietuviškos spaudos) kurį laiką nebuvo pastebėtas kaip neaktualus, o gal net nežinomas, nes „fabrikinės“ problemos pirmiausia pradėjo kamuoti didesnius Lietuvos pramonės centrus – miestus, kuriuose lietuviai sudarė tautinę mažumą.

Apie nedarbą užsimenama ir 1896 m. socialdemokratų partijos pirmojoje programoje⁴⁹, tačiau tekstą reikėtų vertinti ypač kritiškai. Ar tokios LSDP nuostatos rodo, kad mūsų šalyje išties buvo didelė „rezervinė darbininkų armija“ ir jai reikėjo valstybės paramos? O gal socialdemokratai, savo programoje kalbėdami apie „proletariato atliekamą dalį“, omenyje turėjo Lietuvos gyventojų perviršį ir socialines ekonomines problemas kaime? Žinoma, kad pirmoji socialdemokratų programa buvo parengta remiantis Vokietijos socialdemokratų „Erfurto programa“. Stengtasi neatsilikti ir nuo Antrojo internacionalo (1891 m.) sprendimų ir šūkių. Apie tai kalba ne tik šių programų tyrinėtojai – Merkys ir Gintaras Mitrulevičius⁵⁰, bet ir amžininkas Steponas Kairys.

⁴⁹ Programoje rašoma: „Pakilimas išnašumo žmogaus darbo per įvedimą mašinų sumažina reikalavimą darbininkų rankų, <...> koncentracijai pramonės kartu su josios išplatinimu. Tokiu būdu atlieka tūla dalis proletariato, negalinti gauti sau darbo, taip vadinama rezervinė darbininkų armija.“ Kitose dalyse priduriama, kad neišvengiamas kapitalizmo palydovas yra „ūgis rezervinės darbininkų armijos“. Taip pat savo vienu iš tikslų Lietuvos socialdemokratai išsikelia „paėmimą į valstijos rankas aprūpinimo darbininkų netekus darbo“.

⁵⁰ *Merkys V.* Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Vilnius, serija A. 3 (22), 1966, p. 133, 139; *Mitrulevičius G.* Kas

Jis priduria, kad iš programos aiškėja visiškai jos autorių orientavimasis į Vakarų, kur buvo ieškoma „Lietuvos ūkyje vykusių pasikeitimų išsiaiškinimo ir veiklai sektinų pavyzdžių“⁵¹. Tad visiškai tikėtina, kad Lietuvos socialdemokratai, norėdami pasiremti bendrosiomis Vakarų socialdemokratijoje vyravusiomis tendencijomis, kurios galbūt ne visos atitiko tuometinę Lietuvos situaciją, ir parašė savo programą. Tačiau teorinis šios problemos svarstymas nebūtų buvęs įmanomas nesusidarius tam tikroms socialinėms ekonominėms sąlygoms.

Kalbinis ir literatūrinis

Ieškant nedarbo pradžios Lietuvoje, reikėtų atkreipti dėmesį ir į kalbinę vartoseną, proceso pradžią lydinčias sąvokas ir naują terminiją. „Lietuvių kalbos žodyne“ greta žodžio „nedarbas“ randame tokius paaiškinimus: „neturėjimas, nebuvimas darbo, uždarbio, bedarbių buvimas ir negalėjimas dirbti“⁵². Žodyne yra ir kitų ši procesą ar jo dalis apibūdinančių žodžių: bedarbystė – nedarbas, dykinėjimas; bedarbė – nedarbas, darbo neturinti moteris; bedarbmėtis – nedarbo metas; bedarbumas – neturėjimas darbo; bedarbis – negaunantis pastovaus darbo; bedarbšis – kas nemėgsta, vengia darbo⁵³. Visus šiuos žodžius, išskyrus „nedarbą“, galime aptikti XIX a. pab.–XX a. pr. literatūroje ir spaudoje.

yra socialdemokratų partija: Stepono Kairio ir jo vadovaujamos tarpukario LSDP atsakymai // <http://www.lsd.lt/documents/G.Mitrulevicius-kas%20yra%20LSDP-S.Kairio%20atsakymai2-be%20isnasu.rtf>. [žiūrėta: 2011 m. vasario 27 d.]

⁵¹ *Kairys S.* Lietuva budo. New York, 1957, p. 275.

⁵² Lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1970, t. VIII, p. 608.

⁵³ Ten pat, 1968, t. I, p. 70; *Ambrazas S.* Daiktavardžių darybos raida. Vilnius, t. II, p. 21.

XX a. pr. žodį „nedarbas“ literatūroje dažniausiai atstodavo „bedarbė“, „bedarbystė“ ir retesniais atvejais „bedarbumas“ (daugiausia pasitaiko Vakarų Lietuvoje). Pamažu įsigali ir „bedarbis“, kuris, anot Jono Jablonskio, pirmą kartą aprašytas maždaug XIX a. devintame dešimtmetyje Frydricho Kuršaičio ir Mykolo Miežinio kaip reiškiantis „žmogų darbo neturinčią“⁵⁴. Praėjus kuriam laikui nuo šio užrašymo įvardijimo, prasidėjo tam tikros diskusijos dėl tikslesnio ir taisyklingesnio sąvokų vartojimo. Tai liudija Jablonskio ir Prano Skardžiaus pamokymai. Jablonskis nuo 1912 m. spaudoje nuolat primindavo, kad žodis „bedarbė“ nėra vartotinas, jį reikia keisti žodžiu „nedarbas“⁵⁵. Jau daug vėliau, 1970 m. Skardžius išėivijoje apgailestavo, kad, užuot sakę „nedarbas“, daug kas tebe-vartoja „bedarbę“⁵⁶. „Bedarbės“ vartojimą ir paplitimą patvirtina ir anuometiniai XIX–XX a. sandūros žodynai. 1894 m. Tilžėje išleistame lietuvių–latvių–lenkų–rusų kalbų žodyne „nedarbo“ nėra⁵⁷, tačiau randame „bedarbystę“ ir „bedarbę“. Net 1907 m. Vilniuje išleistame lenkų–lietuvių–rusų kalbų žodyne⁵⁸ tėra ta pati bedarbė / bedarbystė. Atrodytų, viskas labai paprasta – pasak Skardžiaus, „bedarbė“ yra slavų kalbos skolinys ir todėl nevertotinas. Tačiau „bedarbystė“, „bedarbmėtis“, „bedarbumas“ ir „bedarbšis“ turėjo ir kiek kitokį atspalvį, nei

dabartinė ekonominė „nedarbo“ kategori-ja – šios sąvokos atspindėjo ne tik ir ne tiek darbo neturėjimą, bet ir dykinėjimą, nedirbi-mą, darbo vengimą ar net tinginystę, o „nedarbo“ sąvoka šių „nedorybių“ tiek plačiai „nereglamentuoja“. 1747 m. Karaliaučiuje išleistame Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig) lietuvių–vokiečių kalbų žodyne „bedarbys-tės“ reikšmė pateikiama ne kaip kitaip, kaip dykinėjimas (vok. *Müßiggang*)⁵⁹.

1914 m. Jablonskis kritikavo „Vilties“ redakciją už tai, kad jie ne taip vartoja ir aiškina žodžius „bedarbis“ ir „nedarbas“. Anot Jablonskio, „daiktavardis sudėtas su gynimo žodeliu „ne“ gali gauti mūsų kalboje ir naujas, savotiškas reikšmes, jog nedarbas nėra vien darbo negacija apskritai, nedarbas gali kalboje reikšti ir „bezrabocie“ (*Arbeitslosigkeit*)⁶⁰. Reikia atkreipti dėme-sį į tai, kad šiais pataisymais kalbininkas ne tik kritikuoja ir keičia, anot jo, klaidingai vartojamą žodį kitu, bet ir sustiprina jį nau-jomis reikšmėmis. Šiuo atveju atsirandantis „nedarbas“ labiau atspindi visuomenėje vykstančius pokyčius ir užgimstančią mo-dernią darbo sampratą. Jame yra daugiau darbo nei tingėjimo.

Laikotarpiu, kai kalbininkai „bedarbę“ ima keisti „nedarbu“ ir apskritai diskutuoti šia tema, nėra atsitiktinis. Viena vertus, XX a. pr. lietuvių kalbininkai suaktyvino ir išplėtojo gimtosios kalbos norminimo veiklą. Antra vertus, ši laikotarpį galime susieti su nagrinėjamų sąvokų aktualinimu anuome-

⁵⁴ *Jablonskis Jonas*. Rinktiniai raštai. Vilnius, 1959, t. II, p. 156.

⁵⁵ Ten pat, p. 108, 142–143. „Bedarbės“ pataisymus Jablonskis teikė ir 1914, ir vėlesniais metais.

⁵⁶ *Skardžius P.* Bedarbė, belaisvė ir betvarkė // *Aidai*. 1977, nr. 9.

⁵⁷ Lietuviškai–latviszkai–lenkiszkai–rusiszkas žodynas (sud. Kun. M. Miežinis). Tilžė, 1894, p. 29.

⁵⁸ *Polsko–litewsko–rosyjski słownik*. Wilno, 1907, s. 9.

⁵⁹ *Ruhig P.* Littauisch–Deutsches und Deutsch–Littauisches Lexicon... : nebst einer historischen Betrachtung der Littauischen Sprache : Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick... Königsberg, 1747, p. 261.

⁶⁰ *Jablonskis Jonas*. Rinktiniai raštai. Vilnius, 1959, t. II, p. 158.

tinėje visuomenėje. Atsiradus ar išplitus naujam reiškiniui, šiuo atveju nedarbui, vyko ir pokyčiai kalboje. Senos sąvokos neatitiko naujų reiškinių, todėl atsirado naujų žodžių, jų reikšmių ir diskusijų šia tema.

Pabaigai norėtuši paminėti istoriko Phineaso Baxandallo svarstymus apie sąvokos „nedarbas“, reiškiančios darbo neturėjimą, atsiradimo aplinkybes. Anot jo, „nedarba“ sugalvoti ir pradėti vartoti galėjo tik ta visuomenė, kuri jau suprato, kad dalis jos tikrai gali būti be darbo ne dėl tingėjimo, negalios ar senatvės, o dėl to, kad darbo nėra. O ankstesnėje visuomenėje tokio žodžio nereikėjo, nes būtų buvę sunku išivaizduoti valstietį, amatininką, rašytoją ar krautuvininką, būnantį tiesiog be darbo⁶¹ it kokį valkata, maištininką ar tinginį⁶².

Neretai literatūroje galima užčiuopti visuomenėje vykstančius socialinius perversmus ir naujas, iki tol nebuvusias įtampas. Kada lietuvių literatūroje atsirado nedarbo ar bent jau „darbininkiška“ tematika? Ironizuodami ir pasitelkę žodžių sąskambius ir reikšmes galime pasakyti, kad jau Kristijono Donelaičio „Metuose“ pirmą kartą mūsų literatūros istorijoje minima „pramonė“ – „šalčio pramonė“. Tačiau tikrąją datą turėtume nukelti šimtu metų vėliau – bene pirmuoju bandymu aprašyti pramoninį darbą galime laikyti Petro Vileišio 1877 m. eiliuotuose kūriniuose⁶³ aprašomus fabriko

darbininkus Anglijoje, kurių darbas prie mechanizuotų įrengimų vaizduojamas kaip siekiamybė ir modernybė, reikalinga ir Lietuvai.

Iki pat XX a. pr. nedarbas lietuvių kūrėjų tekstuose daugiau reiškė tinginystę, nesugebėjimą ar neįgalėjimą dirbti. Tipiškais bedarbiai galėtume laikyti visus literatūrinius personažus – tinginius nuo Donelaičio Pelėdos ir Slunkiaus iki Žemaitės Vingių Jono. Netgi Vincas Kudirka savo svarstymuose apie lietuvių emigracijos priežastis nedarbo problemos nemini (nors tam tikrų užčiuopų jau yra) ir vienomis pagrindinių išsivystęs priespausių įvardija tingėjimą dirbti savo šalyje ir pigios laimės ieškojimą užjūryje⁶⁴. Apskritai iki XX a. pr. lietuvių literatūroje jaučiami naujų visuomenės socialinių ir ekonominių virsmų atspindžiai, tačiau atskiros problemos, kartu ir nedarbas, dar nėra identifikuojamos.

Lūžis įvyksta XX a. pr. Šiuo metu literatūroje atsiranda tokios problemos ir reiškiniai kaip emigracija, nedarbas ar streikas. 1903 m. Jonas Biliūnas parašė apsakymą „Be darbo“, kuriame bene pirmą kartą lietuvių literatūroje iškeliamą „naujoviško“ nedarbo problema. Ši data sutampa su kriziniais ekonomikai metais, kai daugiau Rusijos pramonės įmonių buvo priverstos atleisti nemažą dalį darbininkų. Biliūno personažas Laurynas darbo neteko Rygoje, kur buvo išvykęs uždarbauti, vėliau įsidarbinti mėgino Daugpilyje ir Liepojoje, bet visur nesėkmingai. Apsakyme dar nėra žodžio „nedarbas“, tačiau moderni nedarbo reikšmė perteikiama kitais būdais, o tai rodo reiškinį tuo metu dar lenkus kalbą.

⁶¹ Baxandall P. Explaining differences in the political meaning of unemployment across time and space // The journal of socio-economics. Cambridge, 2002, vol. 31, p. 476.

⁶² Komine A. Beveridge on unemployment in 1909: three inflows and outflows // Bulletin of Niigata Sangyo University Faculty of Economics. Niigata, 2002, nr. 25, p. 7.

⁶³ Vileišis P. Rinkiniai raštai. Vilnius, 2004, p. 124–125.

⁶⁴ Kudirka V. Raštai II. Vilnius, 1990, p. 745–746

Apsakymas puikiai atspindi anuometinę Lietuvos ekonominę socialinę situaciją, kai dėl gyventojų pertekliaus kaime ir per mažo pramonės išsivystymo mieste didelė dalis gyventojų vyko uždarbiauti į didesnius imperijos pramonės centrus, kuriuose ekonominės ir socialinės krizės sukeltos problemos buvo kur kas aštresnės. Netrukus išėjo ir kitas panašios tematikos autoriaus kūrinys – „Pirmutinis streikas“.

Nenuostabu, kad XIX a. pab. ir XX a. pr. socialines problemas, darbininkų kasdienybę ir kartu nedarbo problemas į literatūrinę kalbą įtraukė pirmiausia kairiųjų pažiūrų ar net revoliucingai nusiteikę kūrėjai. Julius Janonis (1916) net paskyrė eilėraščių bedarbiui⁶⁵. Kitaip nei Biliūno „bedarbis“, šis tikriausiai jau yra Lietuvoje, o ne Latvijoje.

Nedarbo atgarsių galime ieškoti ir kituose meno žanruose. 1907 m. surengtoje pirmojoje lietuvių dailės parodoje buvo eksponuojama ir Juozo Zikaro skulptūra „Bedarbis“. Menininkas šią temą plėtojo ir vėliau – 1926 m. sukūrė kitą kūrinį tokiu pat pavadinimu.

Po 1901–1903 m. krizės ir 1905-ųjų revoliucijos įvykių atsirado ypač daug darbininkiškos literatūros, parašytos pačių darbininkų ar tuometinių „revoliucionierių“, tačiau dauguma tų kūrinių buvo stipresni idėjiškai nei literatūriškai.

Išvados

1. Nedarbo reiškinys galimas tik atsiradus ir galutinai susiformavus darbininkų klasei. Lietuvos darbininkija po XIX a. devintojo dešimtmečio so-

cialinių ekonominių permainų susiformavo į atskirą socialinę visuomenės grupę. Tai žymi ne tik didelę Lietuvos visuomenės transformaciją, bet ir leidžia teigti, kad nedarbas yra vienas iš pagrindinių modernios visuomenės formavimosi / susiformavimo indikatorių.

2. Nedarbas į Lietuvą atkeliauja iki XIX a. devintojo dešimtmečio, tačiau jis pasireiškė ne kaip socialinis ekonominis visuomenėje plačiai paplitęs reiškinys, bet kaip iš Vakarų „importuota“ sąvoka, vartojama ekonominio pobūdžio diskusijose ar politinėse programose.
3. Nedarbas aktualinosi ir Lietuvos visuomenės buvo „isisamonintas“ ne atsiradus pirmiesiems pavieniams bedarbiams (juos paminėjus), o tik reiškiniui 1900–1903 m. ekonomikos krizės metu peraugus į nemenką socialinę problemą.
4. Modernaus nedarbo reiškinio atsiradimą žymi ir pokyčiai kalboje. Iki XX a. pr. „bedarbis“ ar „bedarbė“ (plačiaja reikšme) rodė savotišką darbo neigimą ar net tinginystę. Tačiau norminant lietuvių kalbą naujam reiškiniui apibūdinti, daugiausia Jablonskio pastangomis, buvo pateiktas atitikmenų neturintis žodis „nedarbas“.
5. XX a. pradžioje, beveik tuo pat metu kaip ir pats reiškinys, nedarbo tema pasirodė literatūroje. Tai dar kartą patvirtina, kad maždaug tuo laiku Lietuvos visuomenėje modernia ekonomine prasme atsirado ir buvo suvoktas nedarbas.

⁶⁵ Janonis J. Pūslėtos rankos. Vilnius, 1966, p. 60.

WHEN UNEMPLOYMENT IN LITHUANIA EMERGED?

Norbertas Černiauskas

S u m m a r y

Unemployment is a companion of modern society and one of the biggest problems of today's world. This phenomenon is not unfamiliar to Lithuania today, nor was it during the days of First Republic. When did it appear? Unemployment is associated with reflections of the industrial revolution and formation of modern society in Lithuania. Therefore, the term "unemploy-

ment" in this article is used as emerging or already formed integral part of the modern concept of work. This phenomenon appeared in Lithuania during the crisis years of 1900–1903, when a working class had already been formed, while unemployment was perceived and absorbed as a socio-economic concept not only in economic life but also in literature and everyday speech.

*Įteikta 2011 06 10
Parengta skelbti 2011 09 09*